

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Андрій Царенко

●

ФЕОФІЛАКТ (ПРАВЕДНИКОВ), ЄПИСКОП НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ

Архієрею, життю та діяльності якого присвячено даний нарис, не судилося стати настільки відомим своїми звершеннями, як, скажімо, деяким іншим ієрархам Чернігівщини другої половини XIX ст. - Філарету Гумілевському, Сергію Соколову та інш., оскільки період його служіння в архієрейському сані (та й взагалі перебування у Чернігові) був дуже нетривалим. Однак, незважаючи на це, залишити цю постать поза увагою дослідникам просто неможливо з огляду, головним чином, вже тільки на один важливий факт: Феофілакт Праведников став першим вікарним єпископом у багатовіковій історії Чернігівської єпархії. З іншого боку, викликають інтерес і ті досягнення, які спромігся зробити перший чернігівський вікарій за своє коротке життя, що також вказує на необхідність дослідження його біографії.

Народився Феофілакт (в миру Феофан Абрамович Праведников) 1811р. у Курській губернії у родині священника. По завершенні навчання у Курській семінарії (1833 р.) він стає студентом Київської духовної академії,¹ де навчається протягом чотирьох років. Як пізніше зазначав сам Феофілакт Праведников, навчання у Києві мало особливе значення в його житті: він «сохранил с юных лет светлые воспоминания о древнем и святом граде Киеве, который не без основания ... многие называют новым русским Иерусалимом по красоте и величию его, и особенно по множеству священных памятников... святой веры, ... о святых обителях..., а в особенности о свято Киево-Печерской лавре...».² Теплим словом згадував Праведников і деяких відомих київських ієрархів цього періоду (митрополитів Євгенія та Філарета),³ а також свою alma mater - духовну академію, в якій він «имел честь воспитываться и слушать уроки мудрости из уст многих именитых наставников...».⁴

Після здобуття вищої духовної освіти 25 вересня 1837 р. Праведников стає викладачем Павлівського духовного училища, а вже наступного року його призначають інспектором цього ж закладу. Так розпочався тривалий період праці майбутнього архієрея у різних навчальних закладах духовного типу. Саме цьому роду діяльності Феофілакт і присвятив більшу частину свого життя. Вже наприкінці серпня 1838 р. Праведникова було переведено на посаду викладача до семінарії у м.Воронежі, де згодом, 30 листопада 1845 р., він приймає чернечий постриг з ім'ям Феофілакт, стає ієромонахом, а у грудні того ж року ще й обіймає посаду інспектора Воронежської семінарії.⁵ У цей же час Феофілакт виконував обов'язки ректора та цензора проповідей.⁶ 3-го грудня 1851 р. (за іншим джерелом - 1852 р.)⁷ вже зведений у сан архімандрита Феофілакт Праведников був призначений ректором Тамбовської семінарії та настоятелем Козловського третьокласного монастиря,⁸ а у травні 1857 р. - ректором семінарії у Херсоні та настоятелем Одеської Успенської дружокласної обителі.⁹ Останні посади архімандрит Феофілакт Праведников

обіймав до самого призначення його чернігівським вікарієм, 31 рік віддавши справі духовної освіти. Слід зазначити, що на момент свого призначення до Чернігівської єпархії він вже мав дві нагороди: орден св.Анни II ст., прикрашений імператорською короною, та орден св.Володимира III ст.¹⁰

21 серпня 1868 р. у Чернігівській єпархії була запроваджена система вікарного управління. Того ж дня імператор Олександр II затвердив подання Св.Синоду «о бытии Епископом Новгородсеверским, Викарием Черниговской епархии Настоятелю Одесского Успенского второклассного монастыря, Ректору Херсонской семинарии Архимандриту Феофилакту».¹¹ Архієрейська хіротонія. в якій брали участь митрополит Київський та Галицький Арсеній,¹² чигиринський єпископ Порфирій¹³ і колишній полтавський єпископ Олександр, відбулася 13 жовтня у Софійському соборі м.Києва.¹⁴ Як зізнавався сам Феофілакт ще під час свого наречення на єпископа у теплому Свято-Михайлівському храмі Києво-Печерської лаври, «если бы мне самому было предоставлено избирать место для рукоположения моего в сан епископа, то не мог бы избрать лучшего места, как настоящее».¹⁵ Згодом новопоставлений архієрей приїздить до Чернігова - нового і, як виявилось, останнього місця свого земного служіння.

Вікаріїв до Чернігівської єпархії почали призначати завдяки клопотанню перед Св.Синодом архієпископа Чернігівського та Ніжинського Варлаама Денисова (1804-1873).¹⁶ Цей відомий ієрарх свого часу доклав чимало зусиль для вдосконалення системи місцевого єпархіального управління та боротьби з різного роду зловживаннями, хабарництвом та іншими негативними явищами, що існували у 60-х рр. XIX ст. у житті єпархії. Варлаам Денисов був дуже суворим і вимогливим адміністратором, який всю свою діяльність присвятив управлінню єпархією.¹⁷ За часів його перебування на чернігівській архієрейській кафедрі, зокрема, відбулося необхідне реформування системи роботи духовної консисторії,¹⁸ була проведена зміна керівництва деяких монастирів¹⁹ тощо. Однак похилий вік архієпископа та погіршення стану здоров'я заважали йому самотужки вирішувати всі справи, яких з'являлося дедалі більше. Це і було причиною призначення до єпархії вікаріїв - помічників і замісників правлячого архієрея. Стати, за словами київського митрополита Арсенія Москвіна, «соучастником и сотрудником в священнослужении и священноначальствовании обремененному летами и недугами архипастырю»²⁰ - таким було головне завдання першого вікарія Феофілакта Праведникова.

Вікарій Чернігівської єпархії, який носив титул єпископа Новгород-Сіверського, згідно з розпорядженням Св.Синоду мав мешкати у Чернігівській Єлецькій обителі і одночасно бути її настоятелем.²¹ На його утримання, окрім настоятельської платні та доходів керованого ним монастиря, мали виділятися певні кошти від Рихлівського (250 руб.), Новгород-Сіверського, Домницького, Ніжинського Благовіщенського і Крупицького (по 100 руб.) монастирів та від Іллінської друкарні (100 руб.)²² (після закриття останньої Крупицький Батурицький монастир став щорічно виділяти вже 200 руб.)²³ Окрім того, «на экипаж и обзаведение по дому» вікарію передбачалося видати ще 1100 руб. з коштів друкарні архієрейського дому (200 руб.) та з коштів Рихлівського (300 руб.), Новгород-Сіверського, Домницького, Ніжинського Благовіщенського і Крупицького монастирів (по 150 руб.)²⁴ При богослужінні вікарійний єпископ користувався архієрейською ризницею та іншими знаряддями архієрейського служіння, які належали Чернігівському архієрейському дому.²⁵

Слід звернути увагу і на ті справи, які Чернігівська духовна консисторія відповідно до наказу архієпископа Варлаама Денисова № 5845 від 29 жовтня 1868 р. мала надавати вікарію для розгляду та винесення остаточного рішення. Феофілакт Праведников був уповноважений вирішувати такі питання:

1. Заміщення причетницьких вакансій, висвячення причетників у стихар з видачею їм грамот та переміщення причетників і дияконів, які перебували на причетницьких посадах та прослужили на одному місці не менше п'яти років поспіль, до інших церков на такі самі вакансії.

2. Призначення і звільнення проскурниць та влаштування дітей священно- і церковнослужителів у монастирі для підготовки до служіння на причетницькій посаді.

3. Призначення церковних старост та звільнення їх за проханнями.

4. Накладення церковної епітимії на осіб світського стану згідно з вироками громадянських судів.

5. Видача метричних свідоцтв, якщо по справі не проводилося розслідування.

6. Видача платні консисторським службовцям.

7. Розгляд та затвердження журналів консисторії по всіх справах.²⁶

Консисторські протоколи, доповіді та довідки з інших справ після попереднього розгляду вікарія мали передаватися на розгляд правлячого архієрея.²⁷

Як вказував дослідник П.М.Добровольський, сам єпископ Феофілакт Праведников «видимо желал потрудиться» на своїй новій посаді,²⁸ та й взагалі сучасники відзначали його «искреннюю заботливость о благе вверенной ему паствы».²⁹ Особливо це виявилось в управлінні владикою своєю резиденцією - Єлецьким Успенським монастирем. Вікарні архієреї, як настоятелі цієї обителі, мали змогу приділяти їй життю та розвитку значну увагу.³⁰ І перший вікарій не став у цьому винятком. Після свого приїзду Феофілакт Праведников звернув увагу на необхідність впорядкування і вдосконалення внутрішнього життя Єлецької обителі; архієрей побачив, що життя та поведінка братії у багатьох відношеннях не відповідали висоті чернечих ідеалів, і жив термінових заходів. Невдовзі він пише «частные правила монастырского благочиния» і суворо наказує братії достеменно дотримуватися їх.³¹ Перелік цих правил знаходимо у праці П.М.Добровольського, присвяченій історії Єлецького монастиря.³²

Ознайомлення з ними дає змогу побачити відповідальність, з якою єпископ Феофілакт підійшов до важливої справи впорядкування монастирського життя. Наведемо деякі з цих правил:

«1. В церковь ходитъ и при Богослужении бытъ не только в полной и приличной одежде, но и с распушенными волосами...

7. Послушникам вовсе запрещается употребление вина. Иеромонахам же и иеродиаконам совершенное неупотребление предоставляется на произвол; впрочем предлагается им, как доброе дело, нужное для примера послушникам...

8. У каждого из братии должно быть рукоделие, которое бы служило к собственной его пользе и общей. Посему объявит каждый на особом листе какое он знает сего рода рукоделие? Или, если не знает никакого, то к какому способен?..

11. Строжайше воспрещается братии друг к другу ходить, кроме казначея и духовных старцев, да и то по должности и для духовной потребности, а отнюдь не для взаимного угощения, хотя бы то было одним чаем; за чем неусыпно наблюдать казначею и старцам.

12. Строжайше воспрещается братии брать что-либо, или давать другим в долг, на счёт жалованья или кружки. Причём спросить: кто и чем кому должен.

13. Воспретить братии запираься днём изнутри, замки должны быть наружные. Крючков внутри не должно быть...».³³

Як бачимо, при виконанні своїх обов'язків настоятеля вікарій, маючи за плечима досвід керівника двох монастирів, виявляв неабиякий адміністраторський хист. І це, вірогідно, повністю відповідало прагненням правлячого архієрея Варлаама Денисова, діяльність якого, як зазначалося вище, була спрямована на впорядкування життя в єпархії, зокрема і в монастирях.³⁴ Втім, як можна побачити зі спогадів сучасників, на відміну від архієпископа Варлаама Феофілакт Праведников запам'ятався віруючим не суворістю, а зовсім протилежними рисами - м'якістю характеру, привітністю, лагідністю і добротою.³⁵ Можливо, симпатії багатьох людей, які спромігся привернути до себе преосвященний, зіграли б далеко не останню роль у майбутньому розвитку церковного життя Чернігівщини.

Проте чернігівський період у житті єпископа був дуже короткочасним. Стан його слабкого здоров'я через багатолітню невтомну працю погіршився ще до

призначення до Чернігівської єпархії: зокрема, ще під час свого наречення у Києві Феофілакт Праведников виказував побоювання, що через німців не зможе належно виконувати обов'язки вікарного архієрея.³⁶ А якщо взяти до уваги звичай вікарія часто сповідуватися перед звершенням богослужіння,³⁷ то можна припустити, що він свідомо готувався до завершення свого життєвого шляху. 12 січня 1869 р. на 58 році життя єпископ Феофілакт Праведников помирає від нервового удару.³⁸ Віруючі були вражені таким фіналом життя преосвященного, тим більше, що ще не так давно (у серпні 1866 р.) єпархія вже перенесла подібну втрату в особі архієпископа Філарета Гумілевського. Поховали вікарія 15 січня на території його резиденції в Успенському соборі Єлецького монастиря (біля середньої колони з правого боку).³⁹ У дореволюційний час місце погребіння було позначене мідною дошкою з написом: «Чаю Воскресенія Мертвыхъ и Жизни будущаго вѣка аминь. Первый Викарій Черниговской Епархіи Епископъ Феофилактъ. Скончался 1869 г. Генваря 12 дня».⁴⁰

Під час поховання єпископа висловлювалися сподівання, що на місце спочилого буде призначений гідний продовжувач його справи. І цим сподіванням судилося здійснитися: наступником Феофілакта Праведникова став енергійний та ініціативний єпископ Серапіон Маєвський, майбутній правлячий архієрей, з ім'ям якого пов'язана вже нова сторінка в історії Чернігівської єпархії XIX ст.

Джерела та література:

- 1 Федотов. Феофілакт (в мирі Феофан Абрамович Праведников)// Русский биографический словарь. - СПб., 1913. - С.466.
- 2 Речь, произнесённая ректором херсонской духовной семинарии архимандритом Феофилактом, при наречении его во епископа новгород-северского, 11-го октября 1868 года//Черниговские епархиальные известия.-1868. - № 20. - Прибавление. - С.921-922.
- 3 Євгеній Болховітін (1767-1837) - митрополит Київський і Галицький, відомий історик, археограф. Філарет Амфітеатров (1779-1857) - митрополит Київський і Галицький у 1837-1857 рр. Канонізований у 1993 р.
- 4 Речь, произнесённая ...//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 20. - Прибавление. - С.922.
- 5 Федотов. Вказ. праця. - С.466; Некролог// Черниговские епархиальные известия.-1869. - № 2. - Прибавление. - С.37-38.
- 6 Федотов. Вказ. праця. - С. 466.
- 7 Некролог// Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С.38.
- 8 Федотов. Вказ. праця. - С. 466.
- 9 Там само. У праці прот.О.Єфимова помилково вказано, що Феофілакт Праведников був ректором семінарії в Одесі. Див.: Єфимов А., прот.Елецкий монастирь Успения Пресвятыя Богородицы со времени основания и до наших дней (1060-1900 гг.)// Черниговские епархиальные известия. - 1901. - № 24. - Прибавление. - С.860.
- 10 Федотов. Вказ. праця. - С.466; Некролог// Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С. 38.
- 11 Назначение на Новгород-северскую Епископскую кафедру//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 18. - С. 713-714.
- 12 Арсеній Москвін (1795-1876) - митрополит Київський і Галицький у 1860-1876 рр. Багато зробив для церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії.
- 13 Порфирій Успенський (1804-1885) - єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії у 1865-1878 рр. Відомий археолог та історик, візантолог і східнознавець.
- 14 Наречение и хиротония во епископа в Киеве//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 21. - С.858; Єфимов А., прот. Вказ. праця. - С.860.
- 15 Речь, произнесённая ...//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 20. - Прибавление. - С.921.
- 16 Стефановский Т., прот.О.Черниговском Троицком монастыре - нынешнем Архиерейском доме/ Черниговские епархиальные известия. - 1893. - № 3. - Прибавление. - С.93.
- 17 Лисовский Н. Черниговское епархиальное управление 1866-1871 гг.//Черниговские губернские ведомости. - 1894. - № 220. - С. 2.
- 18 Там само. - С.3.
- 19 Там само.
- 20 Речь к преосвященному Феофилактору, епископу новгород-северскому, черниговской епархии викарию, произнесённая в Киево-Софийском соборе членом святейшего синода, высокопреосвященным Арсением, митрополитом киевским и галицким, 13 октября 1868 года// Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 20. - Прибавление. - С. 925.
- 21 Об учреждении Рязанского, Вологодского и Черниговского Викариатств// Черниговские

епархиальные известия.-1868. -№ 18. -С.712; Ефимов А., прот. Вказ. праця// Черниговские епархиальные известия.- 1901. - № 23. - Прибавление. - С.807.

22 Об учреждении Рязанского, Вологодского и Черниговского Викариатств//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 18. - С. 712-713.

23 Ефимов А., прот. Вказ.праця// Черниговские епархиальные известия. - 1901. - № 24. - Прибавление. - С. 859.

24 Об учреждении Рязанского, Вологодского и Черниговского Викариатств//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 18. - С. 713.

25 Там само.

26 О делах, предоставляемых на рассмотрение и окончательное разрешение Преосвященному Викарию Черниговской епархии//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 22. - С. 878-879.

27 Там само. - С. 879.

28 Добровольский П.М. Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь: Истор.описание. - Чернигов, 1900. - С. 94.

29 Евгений, архим. Слово надгробное //Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С. 49.

30 Черниговский Елецкий Свято-Успенский женский монастырь: Ист. очерк. - К., 1999. - С. 34.

31 Добровольский П.М. Вказ. праця. - С. 94; Ефимов А., прот. Вказ. праця. - С. 860.

32 Добровольский П.М. Вказ. праця. - С. 94-96.

33 Там само.

34 Лисовский Н. Вказ. праця. - С. 2-3.

35 Евгений, архим. Слово надгробное //Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С. 49; Диаконов Г., свящ. Речь при гробе преосвященного Феофилакта викария Черниговской епархии//Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С 51-52.

36 Речь, произнесённая ...//Черниговские епархиальные известия. - 1868. - № 20. - Прибавление. - С.923-924.

37 Диаконов Г., свящ. Речь при гробе преосвященного Феофилакта викария Черниговской епархии//Черниговские епархиальные известия. - 1869. -№ 2. -Прибавление. -С.53.

38 Некролог// Черниговские епархиальные известия. - 1869. - № 2. - Прибавление. - С.37-38; Федотов. Вказ. праця. - С. 466.

39 Некрополь Черниговского Елецкого монастыря//Календарь Черниговской епархии на 1891 год. -Чернигов, 1890. - С. 238; Добровольский П.М. Вказ. праця. - С. 96; Ефимов А., прот. Вказ. праця. -С. 860.

40 Добровольский П. М. Вказ. праця. - С. 96.

